

УДК 316.422:321.7(477)

DOI [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-5\(71\)-17](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-5(71)-17)

Євгеній ЧОРНОШТАН

кандидат політичних наук, доцент кафедри соціальної роботи, Яготинський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Поштова, 61, Яготин, 07700

ORCID: 0000-0002-5515-0482

Evgeny CHERNOSHTAN

Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of Social Work, The Yahotyn Institute of the Private Joint Stock Company "Higher education institution "The Interregional Academy of Personnel Management", 61, Poshtova St, Yagotyn, 07700

ORCID: 0000-0002-5515-0482

ГЕНЕЗА ПАРАДИГМИ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНСЬКОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ

THE GENESIS OF THE PARADIGM OF DEMOCRACY IN THE UKRAINIAN STATE FORMATION

Ніхто не народжується хорошим громадянином, жодна країна не народжується демократичною. Ці процеси продовжують розвиватися протягом всього життя. Молоді люди мають бути включені в цей процес з самого народження.

Кофі Аннан

У статті аналізуються історичні передумови та еволюція становлення демократії в політичній системі України. Як свідчать історичні джерела, протягом всієї своєї історії українці виборювали право на свободу, рівність та незалежність. Автор стверджує, що на сучасному етапі в українському суспільстві проходять трансформаційні процеси щодо демократизації та лібералізації у всіх суспільних сферах.

Ключова парадигма дослідження передбачає з'ясування сутнісних аспектів трансформації поняття «демократії» в процесі історичної тягlosti українського етносу. Концептуальні засади поняття демократії визначаються не тільки змістовно, але й структурно, через систему базових елементів і ознак. Для цього рефлектуються ідеї класиків політичної думки, українських мислителів, що аргументували своє розуміння демократії в різних її іпостасях. Спираючись на порівняльний і системний методи дослідження, у роботі висвітлюються деформації процесів державотворення сучасної України, обумовлених дефіцитом демократії. Розбудова держави європейського формату априорі передбачає опертя на демократичні цінності свободи, плюралізм, прозорість, вільну конкуренцію. Становлення демократичного режиму увійшло в основу всього сучасного європейського цивілізованого суспільства. Її ознаки та принципи були прийняті як норми, зразок для державотворення та суспільного буття.

Сьогодні в Україні демократія проходить випробування війною. Виходячи з цього, в роботі підкреслюється, що українці ведуть жертовну боротьбу з кремлівською експансією не лише за відновлення територіальної цілісності держави, але й за збереження демократичних цінностей. Саме демократія є соціальним підґрунтям для формування відкритого й легітимного політичного режиму, що забезпечує верховенство права і відповідає духові часу. Автор визначає основні проблеми та перспективи розвитку демократичного врядування в турбулентних умовах українського державотворення.

Ключові слова: демократія, влада, народ, інтерес, держава, влада, легітимність.

The article analyzes the historical prerequisites and evolution of the formation of democracy in the political system of Ukraine. According to historical sources, throughout their history, Ukrainians fought for the right to freedom, equality and independence. The author claims that at the current stage, Ukrainian society is undergoing transformational processes regarding democratization and liberalization in all social spheres.

The key paradigm of the research clarifying the essential aspects of the transformation of the concept of «democracy» in the process of the historical continuity of the Ukrainian ethnos. The conceptual foundations of the concept of democracy are determined not only content-wise, but also structurally, through a system of basic elements and signs. For this, the ideas of the classics of political thought, Ukrainian thinkers who argued their understanding of democracy in its various guises, are reflected. Relying on comparative and systematic methods of research, the work highlights the deformations of the processes of state formation in modern Ukraine caused by the lack of democracy. Building a European-style state a priori requires relying on democratic values of freedom, pluralism, transparency, and free competition. The formation of a democratic regime became the basis of the entire

modern European civilized society. Its signs and principles were adopted as norms, a model for state formation and social life.

Today, democracy in Ukraine is being tested by war. Based on this, the work emphasizes that Ukrainians are fighting a self-sacrificing struggle against the Kremlin's expansion not only for the restoration of the territorial integrity of the state, but also for the preservation of democratic values. It is democracy that is the social basis for the formation of an open and legitimate political regime that ensures the rule of law and corresponds to the spirit of the times. The author identifies the main problems and prospects for the development of democratic governance in the turbulent conditions of Ukrainian state formation.

Key words: *democracy, power, people, interest, state, power, legitimacy.*

Постановка проблеми. Становлення демократичного режиму увійшло в основу всього сучасного європейського цивілізованого суспільства. Її ознаки та принципи були прийняті як норми, зразок для державотворення та суспільного буття. Слід зазначити, що процес становлення демократії формувалася протягом тисячоліть.

Особливо значущою формою правління демократія є для України. Як свідчать історичні джерела, протягом всієї своєї історії, українці виборювали право на свободу, рівність та незалежність. На сучасному етапі в українському суспільстві проходять трансформаційні процеси щодо демократизації та лібералізації у всіх суспільних сферах.

Ці процеси, що відбуваються, даються нашій державі дуже тяжко. Це зумовлено тим, що, з одного боку, в нас є 70-річний тягар радянської тоталітарної системи, а з іншого – внутрішня бюрократична система.

Звісно, що процес демократизації нашого суспільства повинен відбуватися в більш масштабнішому вимірі, але водночас практично вся економічна та соціальна система спрямована на війну, яку розпочала проти нас російська федерація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над проблемою демократії замислювалися чимало вітчизняних та зарубіжних вчених, серед них: В. Андрущенко, О. Бабкін, А. Колодій, Ю. Левенця, Н. Латигіну, М. Михальченка, О. Скрипнюка, Ю. Шайгородського, Ю. Шведу, Н. Боббіо, Ю. Габермаса, Л. Даймонда, Д. Дзоло, Г. О'Доннела, К. Пейтмен, П. Розанвалона, Ж.-Ф. Ревеля, Ф. К. Шміттера та інших дослідників.

Метою статті є проаналізувати природну сутність поняття «демократії» та визначити основні проблеми та перспективи розвитку та становлення демократії в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом дуже великої популяризації набуває поняття демократії, як однієї із ефективних форм політичного режиму. Особливу увагу приділяють представницькій демократії.

Саме слово «демократія» означає народоправство, влада народу – політичний

режим, за якого єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ [1].

Категорія «демократія» ідентифікується з системою правління, яка максимально забезпечує людині її природні права та свободи. Головною особливістю кожної демократичної системи є принцип: ніхто немає права змушувати людину підкорятися владі, яку вона не обирала і яка не відстоює її інтереси. Демократія означає – влада народу, із народу та для народу.

Взагалі, якщо розглядати емпіричні форми зародження демократії, потрібно виділити дві основні: первіснообщинну та військову. В основу первіснообщинної форми демократії входило плем'я або родова община. Вищим органом самоуправління були збори, в яких брали участь усі дорослі члени роду.

На відміну від первіснообщинної форми, військова відрізнялася певною обмеженістю, а саме тим, що право голосу мали лише чоловіки і відповідно обраними на державні посади могли бути тільки вони.

Достеменно відомо, що історичні витoki демократії сягають античної доби. В Стародавньому світі – Греції і Римі виникають перші демократичні держмит-поліси. Філософське осмислення демократії започатковує Перікл (430 р. до н. е.), який вважав, що демократія гармонізує відносини у суспільстві, сприяє вихованню громадянського духу. Головними принципами афінської демократії, що практикувалися в часи Перікла, були: рівність перед законом, вільне волевиявлення, прямі й конкурентні засади виборності влади, звітність державних функціонерів перед народом, турбота влади про усіх вільних громадян.

Історичні джерела свідчать, що демократія, як політична система сформувалася наприкінці VII ст. до н. е. – на початку IV століття нашої ери в Стародавній Греції в окремих містах полісів – Афінах та Мегерах. Відомий батько історії Геродот, досліджуючи поняття «демократії», виділяв два її основні принципи: свободу слова і рівність всіх громадян перед законом.

До речі, слід зазначити, що напевно два ці принципи є актуальними до сьогоднішніх днів, адже свобода слова, думки і рівність всіх

перед законом повинні бути головним постулатом в побудові демократичної, правової держави.

Перші теоретично обґрунтовані дослідження поняття «демократії» здійснюють давньогрецькі філософи Аристотель та Платон. Розмірковуючи над даним терміном, вони доходять висновку, що демократія є не найкращою формою правління, оскільки неосвічена частина населення, яка не розуміється в державних справах, прагне до влади. Тому Платон будує концепцію ідеальної держави, в якій кожний її громадянин займається своєю справою, а державна влада належить аристократії. На відміну від Платона, його учень Аристотель у праці «Політика» пропонує змішану форму правління, яку він називає «політією». У даній роботі філософ розробляє її головні принципи.

Суть їх полягає в тому, що управління державними справами не залежить від майнового стану і обіймати керуючі посади можуть всі громадяни. При цьому головною основою змішаної форми правління є панування закону.

Аналізуючи праці Платона та Аристотеля, можна простежити певну суперечність щодо демократії, а саме між ідеєю демократії як повновладдя народу і неможливістю її практичного здійснення. Багато відомих мислителів попереджали про недосконалість та приховані загрози демократії. Тому Платон вважав демократію найбільш корумпованою, після тиранії, формою правління. Аристотель називав демократію найнижчою з усіх законних форм правління, що схильна перероджуватися в тиранію. На думку французького державного діяча та історика Алексіса де Токвіля: «Саме в добу демократії найбільше треба остерігатися деспотизму» [9, с. 568].

Варто зауважити, що для всієї тодішньої афінської демократії, яка пропагувала рівність і свободу, і право виборності могли мати виключно тільки вільні громадяни, а жінки, іноземці, раби цих політичних прав не мали.

Демократичні вибори в давніх афінських містах – полісах проводилися безпосередньо за участі народу. Тобто будь – які важливі державні питання вирішували вільні громадяни на народних зборах.

Звісно, що давньогрецькі мислителі та громадські діячі того часу поклали лише фундамент для розвитку поняття «демократії». Пригадати славнозвісну промову Фулідіда «Промова на панахиді», де саме зазначається про верховенство закону та рівність всіх людей перед ним.

Характеризуючи афінську демократію, можна стверджувати, що вона носила перш за все соціальний характер, а потім вже полі-

тичний. Тобто головний пріоритет робився на рівний і справедливий доступ громадян до всіх соціальних благ.

Як уже зазначалося, що античність поклала тільки початок, фундамент розвитку демократії. Але становлення і подальший розвиток вона набуває вже в подальшому історичному розвитку. Особливо перші інститути та різновиди демократії спостерігаються в добу Середньовіччя, а саме в Європі в XI–XII ст. – це кортеси в Іспанії, генеральні штати у Франції, парламент в Англії.

На відміну від античної демократії, середньовічна доба приносить представницьку її форму. Це було зумовлено тим, що тодішня верхівка влади не могла самостійно приймати і організовувати управлінські рішення без згоди станів. Тому можна спостерігати, що в добу Середньовіччя починають виникати партійні об'єднання. Тобто зароджується парламентаризм – розвиток партійної системи.

Значимого розквіту демократія набуває наприкінці XVIII – на поч. XIX ст. в Західній Європі та США. Це було зумовлено багатьма причинами: велика французька буржуазна революція, боротьба з абсолютизмом католицької церкви, світові війни, велика депресія, розвиток виробництва, індустріалізація та конкуренція привнесли концепцію захисту слабких верств населення.

Попри значний розвиток демократичного руху, слід зазначити, що цьому посприяло ідеологія лібералізму, який в той період часу набрав значного оберту. Сам термін лібералізм походить від латинського слова «liberalis», яке в перекладі означає «вільний, що стосується свободи» [5].

В своїй основі дана ідеологія пропагує свободу людини та ставить її потреби на перше місце й наділяє її правом вибору, а також можливістю вільно керувати собою та власністю. Першими теоретичними прибічниками лібералізму, були: Шарль Луї де Монтеск'є, Вольтер, Жан-Жак Руссо, Алексіс де Токвіль, Джон Стюарт Мілль та інші. Головною особливістю лібералізму з точки зору політики було не втручання держави в суспільні відносини.

Головними ідеями цих вчень виступає побудова правової, демократичної держави, яка пропагує рівність і свобода всіх громадян перед законом. У одній із своїх праць «Про дух законів» Шарль Луї де Монтеск'є зазначав, що ідеальною державою є вільна держава, яка засновується на концепції поділу влади, мета якої гарантувати безпеку громадян від свавілля зловживання владою, забезпечити їхню політичну свободу, зробити

право справжнім регулятором відносин між громадянами й урядом [8].

Дійсно такий поділ влади на виконавчу, законодавчу та судову є основним регулятором відносин між владою та народом, а також покликаний в першу чергу контролювати народом діяльність влади. Важливим елементом, на якому наголошує Монтеск'є є законодавча гілка влади. Адже на його думку закони, які приймають парламентарі повинні відповідати духові народу.

Дотримання прав і законів у державі можливо тільки при республіканській формі правління. Тому що тут народ має більший доступ до державної влади і контроль над нею.

До прикладу Джон Локк порівнював закон із демократичним режимом. Вважаючи, що народ сам обирає представників, які будуть створювати закон. Але при цьому філософ не однозначно ставиться до демократії, як найкращої форми правління, зазначаючи, що: «Під державою я... маю на увазі не демократію чи будь-яку іншу форму правління, але будь-яке незалежне співтовариство» [7].

Побудова демократичного суспільства є важливим в історії українського народу, що має багатовікову традицію державотворення. Розпочинаючи із Київської Русі і до сьогодення, українці завжди асоціювалися із вільними, і свободолюбним народом. Це було спричинено тим, що протягом всієї своєї історії українці боролися і борються за свою свободу.

Починаючи із доби козаччини, яка уособлювала собою початок розвитку демократичного режиму в Україні, мала гарні теоретичні і практичні засади їх реалізації. До прикладу, конституція Пилипа Орлика, написана в 1710 р., стала одним із найкращих правових документів в тогочасній Європі.

В даному документі, встановлювалося, що Україна є гетьмансько-парламентською республікою. Здійснення і прийняття будь-яких рішень мали відбуватися через козацький парламент або ж генеральну раду, яка повинна збиратися тричі на рік, для вирішення важливих питань.

Але реалізувати на практиці дані законопроекти не вдалося, оскільки тодішня українська держава перейшла під гніт московської, а згодом російської імперії. П. Орлик, був змушений емігрувати в Європу. Довготривала боротьба і заклики про допомогу у європейських держав не принесла ніяких результатів, на які розраховував П. Орлик. Причина полягала в тому, що Європа не хотіла зв'язуватися із росією, яка на той період часу, після полтавської перемоги зробилася могутньою дер-

жавою, і зайняла провідне місце в північній і східній Європі [2, с. 387].

Реалізувати і побудувати демократичне суспільство після того як наша держава потрапила під гніт росії практично було не можливо. За часів радянської імперії сталося не збагачення змісту демократії, а навпаки – різка його девальвація, збіднення і згортання через тоталітарну політику репресій, обмеження прав і свобод громадян. Комуністичний формат демократії був фальшивим і декоративним, хоча пропаганда й навіювала ілюзії народовладдя. Значною мірою труднощі переходу до демократичних форм організації нашого суспільства зумовлені фантомами імперських часів. Усі народи формують свою ідентичність лише в рамках національної держави.

Після розпаду радянського союзу, Україна проголосила свою незалежність. Саме з цього моменту наша держава взяла курс на побудову демократично – правової держави. Надзвичайно багато завдань та викликів постають перед нами.

По-перше, демократизація має зачепити всі сфери суспільного життя, а саме: економічну, громадянську, політичну, соціальну та релігійну. По-друге, особливий акцент повинен надаватися вільному волевиявленню громадян. З боку держави, вона повинна надавати всі умови для всебічного розвитку демократії і закріпити це на законодавчому рівні.

На сьогоднішній день, на думку багатьох дослідників, українське суспільство все ще перебуває у стані аномії – своєрідного ціннісного «вакууму», пошуку системи ціннісних орієнтирів [10].

Проблематичними побудовами демократії є насамперед те, що довгий період часу Україна не мала своєї національної держави. Як стверджує теоретик українського консерватизму В. Липинський: «Ніхто нам не збудує держави, коли ми самі її не збудуємо, і ніхто з нас не зробить нації, коли ми самі нацією не схочемо бути» [4, с. 245].

На жаль, останнім часом, демократія в Україні асоціюється із хаосом та анархією, де норми закону не дотримуються. Особливо це проявляється у провладних гілках влади та кланово-олігархічних впливом на управління державою.

Корумпований режим дбає про власний комфорт, але ніколи не піклується про добробут своїх громадян, забезпечення їх духовно-культурних запитів, підтримку національних атрибутів, належне функціонування державної мови тощо. З цього приводу Г. Перепелиця говорить так: «Україномовних українців розглядають як певну загрозу цьому режиму,

оскільки це переважно електорат демократичних сил. Виходить, що для закріплення цього режиму потрібно трансформувати українців у малоросів... З українців роблять малоросійський соціум, коли вони втрачають свою українську ідентичність разом із тягою до незалежності, до спротиву, і це сприятиме укоріненню авторитарного режиму» [6].

Такі дії, накладають негативний відбиток на соціально-економічному житті громадян. До управління державою приходять не професіонали, а демагоги. Процвітання корупції та бюрократії супроводжуються дестабілізацією у суспільстві.

Важливою ознакою демократичної зрілості українського суспільства була Помаранчева революція. Саме тоді було не допущено до управління державою авторитарно-олігархічну систему влади. За допомогою національного патріотизму, небайдужості українського народу вдалося зупинити свавілля у владних верхах.

Хоча, напевно доцільним буде зазначити, що демократичну державу не можна побудувати революційним шляхом. З цього приводу, досить слушно зазначає науковець С. П. Хантінгтон. Він стверджує: «Всі революційні сили, що знаходяться в опозиції до авторитарного режиму, називають себе демократичними, але, прийшовши до влади, вони встановлюють ще більш репресивний, ніж попередній, режим» [11, с. 213].

Питання залишається дискусійним, оскільки чи варто називати революцію демократичним проявом? Чи все таки вона є її протилежним явищем? Адже Помаранчева революція не виправдала сподівань народу на побудову демократичної держави без олігархічного панування. Друга спроба, боротьба за свободу та справедливість, яка відбулася у 2014 році мала назву Революція Гідності. Вона стала історичним переломним моментом для України. Боротьба за свободу показала всьому світові українську стійкість, єдність та незламність.

Ця боротьба продовжується і до цього часу. Українська держава змушена відстоювати свою незалежність та ідентичність проти збройної агресії росії. Війна, яка відбувається в центрі Європи є великим викликом і ударом по всьому демократичному співтовариству. В одній із своїх праць дослідниця феномену демократії С. Мітчелл зазначає, що: «у світовій системі, в якій переважають країни з демократичним режимом, змінюється поведінка й авторитарних країн. Вони стають набагато більш схильними мирно врегулювати територіальні претензії» [12].

З цією тезою можна дискутувати, оскільки як показує сучасна практика, що неможливо побудувати мир і жити на рівних умовах з державою, яка має авторитарний режим та імперські амбіції. І практично в більшості випадків, демократичним державам тяжко перемогти у війні. З цього приводу, дуже слушно зазначає дослідниця Кіндратець О.М., вважаючи, що за умов демократичного режиму суспільство тяжко підготувати до війни, складно через існування опозиції, розподілу влад, свободи слова, незалежних ЗМІ. І все ж поширення інформації, що викликає занепокоєння та породжує страх, позбавляють людину здатності раціонально, критично мислити, породжує панічні настрої в суспільстві [3].

Висновки. Отже, розглядаючи природну сутність демократії та її історичні передумови виникнення, можна стверджувати, що в теоретичному аспекті демократія є однією із найбільш прийнятних форм регулювання державних і суспільних взаємин. А із практичної точки зору, вона має суперечливий і парадоксальний характер. Для впровадження демократичного режиму потрібно враховувати готовність самих громадян та політичної еліти до цього процесу.

Реалізувати демократію можливо тільки у тій державі в якій народ об'єднаний і є одним цілим. Він повністю сповнений і живе ідеєю справедливості і рівності. Не можливо побудувати демократичну державу там де панує і процвітає свавілля, корупція, бюрократія з боку органів державної влади.

По суті, демократія виступає як влада народу або більшої її частини. І ось тут постає запитання, чи може ось ця більшість народу, ефективно керувати державою? Це питання залишається відкритим.

Що стосується української демократії, то на нашу думку вона знаходиться на початковому етапі свого розвитку. Протягом 33 років незалежності України не вдалося подолати кланово-олігархічну систему влади. На сьогоднішній день Українська держава переживає складні часи, пов'язані із довготривалою війною, не ефективними і безглуздими реформами, які ні до чого не приводять. Всі ці події, які відбуваються, сіють серед народу тільки розчарування. Нашому народу потрібна легітимна влада.

Тому для побудови демократичної держави потрібно подолати і виправити її недоліки. І перше, на що потрібно звернути увагу це дотримання закону. Тому що закон і демократія є тотожними поняттями. Якщо в державі зневажають і не дотримуються законів, то демократія перетворюється на формальне явище.

Література:

1. Демократія [Архівовано 12 березня 2018 у Wayback Machine.] демократія; народоправство. / Російсько-український академічний словник 1924–33 рр. (А. Кримський, С. Єфремов).
2. Дорошенко Д. Нарис історії України. Львів, 1991. 576 с.
3. Кіндратець О. М. Вплив демократичного режиму на характер міждержавних відносин / Кіндратець О. М. // Політичне життя. 2023. № 3. С. 113–117.
4. Липинський В. Листи до братів-хліборобів про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський. Київ; Філадельфія. 1995. 470 с.
5. Лібералізм – що це таке та хто такі ліберали / [Електронний ресурс]. URL: <https://termin.in.ua/liberalizm>.
6. Перепелиця Г. Проазійський вектор набуватиме чітких обрисів / Г. Перепелиця // День. 2012. № 151. 28 серпня
7. Політологія. / За ред. О. В. Бабкіної, В. П. Горбатенка. К.: Видавничий центр «Академія», 1998.
8. Терзі О.С., Заставська Л.Ю. Політико-правові погляди Ш. Монтеск'є. Наука, релігія, суспільство. 2012. № 4. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/86871/19Terzi.pdf?sequence=1>.
9. Токвіль Алексіс Демократія в Америці. К., 1999. 590 с.
10. Шайгородський Ю. Аномія як суспільний і особистісний феномен / Ю. Шайгородський // Наукові записки ІПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2011. № 4. С. 19–28.
11. Huntington S. P. Will More Countries Become Democratic? // Political Science Quart. 1984. Vol. 99. № 2. P. 213.
12. Mitchell S. M. A Kantian system? Democracy and third-party conflict resolution. American Journal of Political Science. 2002. 46(4): 749–759.

References:

1. Demokratia. (1924–33). Arkhivovano (12 beresnia 2018 Wayback Machine) demokratia; narodopravstvo [Democracy; people's law]. *Rosiisko-ukrainskyi akademichnyi slovnuk rr. (A. Krymskyi, S. Efremov)* [in Ukrainian].
2. Doropshenko, D. (1991). *Narys Istoriy Ukrainy*. Lviv [Essay on the history of Ukraine] [in Ukrainian].
3. Kindratets, O.M. (2023). *Vplyv demokratychnoho rezhymu na kharakter mizhderzhavnykh vidnosyn* [The influence of a democratic regime on the nature of interstate relations]. *Political life*. C. 113–117 [in Ukraine].
4. Lypynskyy, V. (1995). *Lysty do brativ – khliborobiv pro orhanizatsiyu ukrainskoho monarhizmu*. [Letters to bread-making brothers about the idea and organization of Ukrainian monarchism]. *Kyiv; Philadelphia*. 470 c. [in Ukraine].
5. Liberalizm – shcho tse take ta khto taki Liberaly [Liberalism – what is it and who are liberals]. Retrieved from: <https://termin.in.ua/liberalizm> [in Ukrainian].
6. Perepelychya, G. (2012). *Proaziyskyy vector nabuvatyme chitkukh obrysiv*. [The pro-Asian vector will acquire clear outlines]. *Den*. 151 [in Ukrainian].
7. Politologia: Za red. O. V. Babkinoi, V. P. Horbatenko (1998). [Politologia]. *Publishing center «Academy»* [in Ukrainian].
8. Terezi, O.S., Zastavska, L.Y. (2012). *Politiko–pravovi poglyady Sh. Montesquieu* [Political and legal views of S. Montesquieu]. Retrieved from: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/86871/19Terzi.pdf?sequence=1> [in Ukrainian].
9. Tocqueville, A. (1991). *Demokratia v Amerytsi* [Democracy in America]. *Kyiv*. 590 c. [in Ukraine].
10. Shaigorodskyy, Y. (2012). *Anomia yak suspilny i osobystisny fenomen* [Anomie as a social and personal phenomenon]. *Naykovi zapysky IPIEND im. I.F. Curacao NAU*. C. 19–28 [in Ukrainian].
11. Huntington, S.P. (1984). *Will More Countries Become Democratic?* // *Political Science Quart*. Vol. 99. № 2. P. 213.
12. Mitchell, S.M. (2002). *A Kantian system? Democracy and third-party conflict resolution*. *American Journal of Political Science*. 46(4): 749–759.